

MATO ILKIĆ

Sveučilište u Zadru
Obala Petra Krešimira IV, 2
HR – 23000 ZADAR
mato.ilkić@zd.htnet.hr

MARTINA ČELHAR

Sveučilište u Zadru
Obala Petra Krešimira IV, 2
HR – 23000 ZADAR
martinacelhar@net.hr

DVIJE RIJETKE VRSTE RIMSKOG CARSKOG NOVCA S PODRUČJA ANTIČKE LIBURNIJE

UDK 737.1 (36 : 497.5)
Izvorni znanstveni rad

U članku su obrađena dva dosad slabo poznata rimska carska novca s područja antičke Liburnije. Riječ je o monetama koje standardni katalog Roman Imperial Coinage (RIC) ne poznaje. Prvi, zadarski primjerak iskovan je u Rimu i to u razdoblju vladavine cara Trajana. Njegova je osobitost u tome što se na obje strane kovanice nalazi jednak tekstualni i figurativni sadržaj, i to aversa. Prema veličini, težini i kovini taj bakreni novac nedvojbeno pripada nominalnoj vrijednosti pod nazivom as. Vjerojatno je riječ o probnome otkovu, koji je nehotice završio u optjecaju. Drugi primjerak pripada Konstantinu II, i to s titulom cezara. Taj kasnoantički bakrenjak je slučajno pronađen na području Novalje. Pripada emisiji koja je veoma česta. Potječe iz solunske kovnice. Međutim, iskovan je u njezinoj trećoj radionici, koja u RIC-u nije zabilježena.

Zahvaljujući mnogobrojnim sustavnim i zaštitnim arheološkim iskopavanjima tijekom posljednjih nekoliko desetljeća na području grada Zadra, ali i drugih lokaliteta u sjevernoj Dalmaciji, među inim, otkriveno je i mnoštvo raznovrsne numizmatičke građe. Ona je važna za poznavanje optjecaja novca, kao i gospodarskih prilika u cjelini na području antičke Liburnije. No, jedna moneta s toga prostora je osobito zanimljiva, jer pripada vrsti koju dostupna stručna literatura ne poznaje. Također, u standardnom katalogu rimskoga carskog novca *Roman Imperial Coinage* nije zastupljena i varijanta jedne vrste kasnoantičke kovanice koja je posve slučajno pronađena na otoku Pagu, odnosno na prostoru Novalje. Ta dva stara novca dosad su samo djelomično poznata stručnoj javnosti.¹

¹ Monetu iz Zadra prva je obradila Martina ČELHAR, i to u svom diplomskom radu pod naslovom *Rimski carski novac s antičke nekropole na području današnjeg Trgovinskog centra Relja*, Zadar, 2005., rukopis. Novac s područja

Novalje je kataloški obrađen (vidi ILKIĆ 2007: 10, kat. br. 45). Kraće priopćenje o tim numizmatičkim nalazima održali smo i na 13. godišnjoj konferenciji Europske udruge arheologa (vidi u: ČELHAR – ILKIĆ 2007: 304, 305)

Prvi primjerak iskovan je u središnjoj kovnici antičke velesile, tj. u Rimu, i to u razdoblju vladavine cara Trajana (Sl. 1). Izrađen je od bakra i ima zelenu patinu. Težak je 13,54 g. Promjer mu je 29 mm. Prema kovini, težini i veličini taj novac nedvojbeno pripada nominalnoj vrijednosti pod nazivom as, vrsti regularne monete koja je bila najčešća u optjecaju diljem Rimskoga Carstva, sve do sredine 3. stoljeća. Doduše, nešto mu je veća težina od prosječne koja iznosi između 9 i 12 g (KOS 1998: 39, 40).

Novac rimskoga cara Trajana je veoma čest i u ikonografskom smislu vrlo raznolik. Najčešće se na aversu nalazi njegov portret, a na reversu su mnogobrojni i često veoma bogati figurativni prikazi. Sve to prate i nadopunjuju različite legende. Međutim, osobitost zadarskog primjerka je u tome što se na obje njegove strane nalazi jednak tekstualni i figurativni sadržaj. U središnjem dijelu je krupno carevo poprsje, okrenuto udesno. Prikazan je s lovorovim vijencem na glavi. Unutar kružnoga točkastog ruba je pokraćeni natpis IMP CAES NERVA TRAIAN AVG GERM P M. U drugom svesku kataloga *Roman Imperial Coinage*, u kojemu su obrađeni Trajanovi novci, takva je legenda označena oznakom A (2). U kataloškom nizu toga vodećega kataloga o rimskim carskim kovanicama ta se legenda nalazi na aversu različitih vrsta moneta koje su kovane samo prvih nekoliko godina Trajanove vladavine, odnosno između 98. i 102. godine. No, prema prikazu njegova krupnoga portreta, zadarski primjerak je vrlo sličan asevima navedenim u *RIC*-u pod kat. br. 402, kat. br. 417 i kat. br. 434. Riječ je o bakrenjacima na čijem je naličju, uz pokraćen natpis TR POT COS II (III ili IIII) P P, te u polju S C, prikazana Viktorija u hodu u smjeru nalijevo, i koja drži palminu granu te okrugli štit u kojemu je kratica SP/QR. Upravo je vrsta Trajanovih aseva s takvim figurativnim i tekstualnim sadržajem dosta česta. Primjera radi, s područja sjeverne Dalmacije poznati su takvi primjerci iz Bribira (ŠEPAROVIĆ 2003: kat. br. 26) i iz Ivoševaca (ŠEPAROVIĆ 2003: kat. br. 156). Pronađeni su i u središnjoj antičkoj nekropoli Jadera, i to u grobovima 93 i 320.² Prema tome, vrlo je moguće da su kalupi s prikazom aversa pomoću kojih je iskovan zadarski as zapravo bili predviđeni za kombinaciju s kalupima s prikazom reversa kojima su izrađivani asevi na čijem je naličju prikazana božica pobjede.

Sl. 1

Neobičan i iznimno rijedak primjerak rimskoga carskog novca, odnosno as s dva aversa, čuva se u zadarskom Arheološkom muzeju. Otkriven je tijekom zaštitnih arheoloških iskopavanja potkraj 80-ih godina prošloga stoljeća na posljednjem počivalištu antičkih stanovnika Jadera. Ta nekropola iz razdoblja Rimskog Carstva, koju karakteriziraju biritualni pokopi, rasprostirala se na području današnjeg Trgovinskog centra na gradskom predjelu Relja u Zadru. Na tada istraženoj

² Martina ČELHAR, Smiljan GLUŠČEVIĆ i Mato ILKIĆ pripremili su za objavu rimski novac iz nekropole. Rad naslovljen Numizmatički nalazi iz antičke nekropole

na području Trgovinskog centra Relja u Zadru bit će publikiran u sljedećem broju *Diadore*.

površini od približno 7.500 m² pronađeno je 877 grobova. Njih 127 sadržavali su, među inim, i novčane priloge. U pojedinim grobovima otkriveno je više priloženih novaca, pa je, uz nekolicinu njih iz otkopanog sloja između grobova, pronađeno ukupno 162 primjerka različitih rimskih kovanica. Među njima čak 80% pripada razdoblju prva dva stoljeća poslije Krista. Prevladava regularni carski novac, a od nominalnih vrsta najbrojniji su asevi.

Središnje groblje rimskog Jadera datirano je od 1. do 4/5. stoljeća (GLUŠČEVIĆ 2001: 217). Tome razdoblju vremenski je sukladna i numizmatička građa. Naime, najstarije monete pronađene u toj nekropoli iskovanе su za cara Augusta, a najmlađe datiraju iz razdoblja potkraj 4. stoljeća. Novac je iznimno važan za uže datiranje određene zatvorene arheološke cjeline, kao što su i grobovi. Numizmatička građa omogućuje utvrđivanje vremena prije kojega nije mogao biti izvršen ukop. Takvom kontekstu pripada i Trajanov as s dva aversa iz paljevinskoga groba 512. No, ta grobna cjelina vjerojatno ne datira ni mnogo kasnije nakon što je iskovana u njemu pronađena moneta. Naime, unatoč stanovitim oštećenjima prouzročених „zubom vremena«, ona ne pokazuje izlizanost, tj. tragove dužeg vremena optjecaja u prometu.

Bilo kako bilo, *Roman Imperial Coinage* ne poznaje vrstu asa iz groba 512. U tome standardnom katalogu obrađeni su i primjerci s karakteristikama poput zadarskoga. Tako saznajemo da su rimski carski novci s jednakim prikazom na obje njegove strane, bilo oni s dva aversa ili pak oni s dva reversa, iznimno rijetki. Novac s takvim obilježjima uglavnom se javlja na asevima, i to najčešće s dva aversa. Najstariji takvi primjerci su iskovani u drugoj polovini 1. st., tj. za vladavine Tita i Domicijana. Povremeno se javljaju i kasnije, odnosno tijekom 2. i 3. st. Pojedine primjerke objavio je Robert Göbl u svojoj knjizi *Antike Numismatik*.³ Riječ je o asevima iz razdoblja vladavine cara Hadrijana, od kojih su prva dva s dva aversa, a treći je s dva reversa (GÖBL 1978: 141, 142, Tafel 27; 315, 316, 319). Pretpostavlja se da takve neobične vrste novca pripadaju zapravo probnim otkovima. Vjerojatno su nehotice završili u optjecaju.

Iz razdoblja vladavine cara Trajana poznate su tri vrste aseva s istovjetnim prikazima na obje njihove strane. U *RIC*-u II na str. 295 obrađeni su pod kataloškim brojevima od 712 do 714. Prema legendi, datiraju iz razdoblja od 106. do 114. godine. S obzirom na to da je Trajanov as iz Zadra malo stariji (iskovan je između 98. i 102. godine), njegovo bi mjesto u *RIC*-u trebao biti kataloški broj 712, nakon kojega bi trebala slijediti tri primjerka koja su već uvrštena u taj standardni katalog rimskog carskog novca.

Drugi primjerak pripada kasnoantičkome razdoblju. Riječ je o novcu iskovanom potkraj vladavine Konstantina Velikoga, ali s prikazom jednoga od njegovih sinova, i to Konstantina Drugoga (SI. 2). Taj dobro očuvani bakrenjak bez patine, promjera 19 mm i težine 2,1 g, pripada vrsti koja je u literaturi poznata pod nazivom *aes*. Na aversu je poprsje mladoga cezara okrenutog udesno. Prikazan je u oklopu i s lovorovim vijencem na glavi. Unutar kružnog točkastog ruba je natpis CONSTANTINVS IVN NOB C. Na reversu su prikazana dva vojnika u vojnoj odori. Oslonjeni su o štit i naoružani kopljem. Između njih su dva standarda. Uokolo je legenda GLORI-A EXER-CITVS. U odsječku je kratica S M T S Γ. Dakle, novac je iskovan u Solunu (*Tessalonica*), i to u trećoj njegovoj radionici. Riječ je o emisiji koja je potkraj života cara Konstantina Velikoga i početkom samostalne vladavine njegovih sinova kovana u svim tada aktivnim carskim kovnicama diljem Rimskoga Carstva.⁴ Pretpostavlja se da novci s takvim figurativnim i tekstualnim sadržajem zapravo simboliziraju hrabrost i odvažnost vojnika u pokoravanju barbara (STEVENSON 1982: 421).

3 Teško dostupnu knjigu autora Roberta Göbla dobili smo od Zlatka Pleše, kojemu zahvaljujemo na darovanoj dobroti.

4 Potkraj vladanja Konstantina Velikoga vrsta bakrenog novca s legendom GLORIA EXERCITVS je djelomično izmijenjena. Kovanicama je smanjen promjer, odnosno težina, a na naličju je između dva vojnika prikazan samo jedan standard.

Sl. 2

Taj novac je slučajno otkriven na području Novalje, gdje je u antičkom razdoblju bila smještena *Cissa*, naselje koje spominje Plinije u svome djelu *Naturalis historia* (*Nat. Hist.* 3, 140). Tu monetu prikupio je svećenik Josip Kunkera, a darovao ju je, zajedno s mnoštvom druge slučajno pronađene numizmatičke, arheološke i epigrafske građe s prostora sjevernog dijela otoka Paga, Muzejskoj zbirci „Stomorica« u Novalji (ILKIĆ 2007: 5).

Taj se naizgled posve uobičajeni primjerak ipak po jednome detalju razlikuje od onih koje spominje *Roman Imperial Coinage* VII. U tome svesku na str. 526 pod kataloškim brojem 199 opisan je primjerak, emitiran 335. – 336. godine, čiji je tekstualni i figurativni sadržaj na aversu posve jednak kao na onome iz Novalje. Dakle, riječ je o prikazu poprsja cezara Konstantina Drugoga u oklopu, što u *RIC*-u odgovara inačici označenoj pod oznakom B5. Međutim, *RIC* donosi da je takva vrsta novca kovana samo u prve dvije radionice u Solunu, koje su u odsječku na reversu iza kratice kovnice TS, označene slovima A i B. Kod primjerka iz Novalje iza kratice TS nalazi se grčko slovo Γ, što znači da je takva vrsta ipak kovana i u trećoj solunskoj radionici. Prema tome, kataloški broj 199 u *RIC*-u trebalo bi nadopuniti i tim podatkom.⁵

U ovome članku prikazali smo dvije dosad nepoznate vrste staroga novca s područja antičke Liburnije. Prikazivanjem tih kovanica želimo pridonijeti što cjelovitijem poznavanju antičke numizmatike, a ponajprije rimskoga carskog novca.

BIBLIOGRAFIJA

- ČELHAR, M. 2005 – *Rimski carski novac s antičke nekropole na području današnjeg Trgovinskog centra Relja*. Zadar, 2005. Diplomski rad, rukopis.
- ČELHAR, M. – M. ILKIĆ 2007 – Some rare types of Roman Imperial coins from the northern part of the Croatian Adriatic. *13th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists, 18th–23rd September*, Abstracts book. Zadar, 2007.
- GLUŠČEVIĆ, S. 2001 – Novi prinosi za poznavanje suburbanog prostora antičkog Zadra. *HistAnt*, 7, 2001.
- GÖBL, R. 1978 – *Antike Numismatik*, Band 2. München, 1978.
- ILKIĆ, M. 2007 – *Rimski novac s područja Novalje*. Novalja – Zadar, 2007.

⁵ Na internetskoj stranici www.forumancientcoins.com/notinric/7the186.html (STĚPNIEWSKI 2004, podnaslov: RIC VII, Thessalonica 186, Constantius II, unlisted officina, pregledanoj 16. 10. 2007) prikazana je jedna sli-

čna bakrena kovanica koja također nije obrađena u *RIC*-u. I taj je novac iskovan u Solunu, ali za cezara Konstancija II. Na taj podatak uputio nas je Ante Grčić, na čemu mu se od srca zahvaljujemo.

KOS, P. 1998 – *Leksikon antičke numizmatike*. Zagreb, 1998.

MATTINGLY, H. – E. SYDENHAM 1968 – *The Roman Imperial Coinage*, II. *Vespasian to Hadrian*. (RIC II). London, 1968.

STĚPNIEVSKI, L., 2004 – *Not in RIC*, www.forumancientcoins.com/notinric/index.html, 16. 10. 2007.

STEVENSON, S. W. 1982 – *A Dictionary of Roman Coins: Republican and Imperial*. London, 1982.

SUTHERLAND, C. H. V. – R. A. G. CARSON 1968 – *The Roman Imperial Coinage*, VII. *Constantine and Licinius A.D. 313–337*. (RIC VII). London, 1968.

ŠEPAROVIĆ, T. 2003 – *Zbirka rimskog novca u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika*. Split, 2003.

SUMMARY

TWO RARE ROMAN IMPERIAL COINS FOUND IN ROMAN LIBURNIA

In recent decades there has been a lot of archaeological excavation, both of a systematic and of a rescue nature, in the Zadar city area and in other north-Dalmatian localities. This led, among other things, to the discovery of a large variety of coins. One coin found in this region is especially interesting because it is a type not mentioned in available professional literature. The variant of another coin, which was found completely by chance in the Novalja area on the island of Pag, is not included in the standard catalogue *Roman Imperial Coinage*.

The first coin was minted in Rome during the reign of Emperor Trajan (**Fig. 1**). It is made of copper and has a green patina. It weighs 13.54 g and its diameter is 29 mm. Its composition, weight and size undoubtedly show that it belongs to the denomination of an *as*.

Trajan's coins are very common and iconographically very varied. The obverse usually shows his portrait; the reverse varies widely and often has very rich figurative scenes accompanied and supplemented by various inscriptions. A special feature of the Zadar specimen is that both its sides have the same legend and figure. In the centre is a large bust of the emperor facing right, wearing a laurel wreath. Inside the dotted border is the legend IMP CAES NERVA TRAIAN AVG GERM P M. In the second volume of *Roman Imperial Coinage*, which presents Trajan's coins, this legend is referred to as A (2) and it appears on the obverse of various kinds of coins, but only those minted in the first several years of Trajan's rule, i.e. between 98 and 102.

This unusual and very rare Roman imperial coin with two obverses is in the Zadar Archaeological Museum. It was discovered during rescue archaeological excavations in the late 1980s in the Jadera necropolis dating from the imperial Roman period, characterised by biritual inhumations. Today this is the area of a shopping centre, Trgovinski centar, in the part of Zadar called Relja. An area of about 7,500 m² was researched at that time on which 877 graves were found, 127 of them containing coins, among other grave gifts. Some of the graves had more than one coin, and if the several coins found between the graves are included, these excavations yielded a total of 162 specimens of various Roman coins. Eighty percent date from the first two centuries. Regular imperial coins prevail, most of them *asses*. The main graveyard of Roman Jader dated from the 1st to the 4th/5th centuries, and the numismatic material is in accordance with this time period. The earliest coins found in this necropolis were minted during Emperor Augustus and the latest date from the end of the 4th century. Coins are very important for dating more precisely a closed archaeological whole, such as a

grave. Numismatic material makes it possible to establish the time before which an inhumation could not have taken place. This is also true of Trajan's *as* with two obverses in cremation Grave 512. However, this grave was probably not dug much after the coins found in it were minted because, although they show damage from the passage of time, they do not show signs of much wear which indicates that they had not been in circulation for long.

Roman Imperial Coinage does not include the type of *as* found in Grave 512. It does, however, include specimens of the same type as the Zadar coin and show that Roman imperial coins with identical obverses or reverses are extremely rare. Coins of this kind are usually *asses*, and in most cases they have two obverses. The oldest were struck in the second half of the 1st century under Emperors Titus and Domitian. They occasionally appear later, in the 2nd and 3rd centuries, and are assumed to have been test coinage that probably got circulated by mistake.

Three *asses* with identical scenes on both sides are known from Trajan's reign. *RIC* II, p. 295, shows them under catalogue numbers 712 to 714. Their legends show that they date from between 106 and 114. Since Trajan's *as* from Zadar is slightly older (it was minted between 98 and 102) it should be entered under catalogue number 712 in *RIC*, followed by the three specimens that this standard catalogue of *Roman imperial coinage* already includes.

The second coin belongs to the late Roman period. It was minted at the end of the reign of Constantine the Great but shows one of his sons, Constantine II (**Fig. 2**). This well-preserved unpatinated bronze coin, 19 mm in diameter and 2.1 g in weight, belongs to the kind known in literature as an *aes*. The obverse shows the bust of the young caesar facing right. He is shown wearing armour and has a laurel wreath on his head. Inside the dotted border is the legend CONSTANTINVS IVN NOB C. The reverse shows two soldiers in uniform, leaning on shields and armed with spears. Between them are two standards. They are surrounded by the legend GLORI-A EXER-CITVS, and the exergue has the abbreviations S M TS Γ.

This coin was a chance find in the area of Novalja, the site of Roman *Cissa*, by the priest Josip Kunkera. He donated it, together with many other chance numismatic, archaeological and epigraphic materials from the northern part of the island of Pag, to the Stomorica Museum Collection in Novalja.

This coin, very common at first glance, differs in one detail from those mentioned in *Roman Imperial Coinage* VII. On p. 526, under catalogue number 199, this volume describes a coin issued in 335 – 336, identical in text and figural scene on the obverse with that from Novalja. It shows the bust of Constantine II in armour, which corresponds to the variant referred to in *RIC* as B 5. However, *RIC* states that coins of this kind were minted only in the first two officinae in Thessalonica, marked by the letters A and B in the exergue on the reverse, behind the indication of the mint TS. On the Novalja coin the abbreviation TS is followed by the Greek letter Γ, which means that the third officina in Thessalonica also produced specimens of this kind. Therefore, catalogue number 199 in *RIC* should be supplemented by this data as well.

This article has presented two previously unknown kinds of coins from ancient Liburnia. By publishing them, we would like to contribute to knowledge about Roman numismatics, especially Roman imperial coins.

Rukopis primljen: 12.X.2007.
Rukopis prihvaćen: 16.X.2007.